

ENTRE LA RETÒRICA I LA GRAMÀTICA:
ESTRUCTURES DE LA CONCESSIVITAT EN CATALÀ
(Ponència)

*Qui sembla fer concessions —una senyoreta, un polític,
un comerciant—, realment no busca més que exigir-ne.*

Joan Fuster

LA CONCESSIÓ RETÒRICA

A risc d'esdevenir esquemàtic, començaré dient que, prototípicament, la *concessio* retòrica, conceptualitzada si més no des de Quintilià, correspon a una estratègia per la qual l'enunciador que debat amb un altre reclusa davant el seu adversari a fi de contraatacar amb més eficàcia. La *concessio* no és una rendició, sinó una maniobra de treva calculada. Fins i tot pot ser una mera maniobra de distracció. Òbviament cal pressuposar que hi ha, així mateix, uns jutges de la justa, un auditori que determinarà qui perd i qui guanya al capdell en la batalla verbal de la polèmica, que substitueix el debat pel combat.

Si prescindim de la metàfora bèl·lica i ens traslладem al marc de la negociació, concepte d'orientació constructiva, on la perspectiva dominant és més la de l'acord final que la de la victòria en la batalla a tota ultrança, direm que la pràctica de la *concessio* posa en escena un *ethos* dialogant, neutralitza les aparències de tarannà dogmàtic o intransigent per part de l'argumentador i minimitza el cost pragmàtic que el fet de contravenir l'oponent comporta, tot millorant la imatge (*face*) d'ambdues parts negociadores. Es tracta sens dubte d'un *do ut des* ben productiu per als propòsits negociadors.

Per mitjà de les estratègies de la concessió es poden expressar diversos matisos del contrast semàntic o pragmàtic, i modular així diverses menes de contraargumentació en el discurs. Es tracta d'una figura retòrica refinada que permet desautoritzar un argument o una hipòtesi amb menys cost pragmàtic i que, per tant, millora la imatge de l'enunciador. En efecte, la concessió comporta la posada en escena d'un argument destinat a ser anul·lat, però que, si més no, és pres en consideració explícitament i d'aquesta manera atenua el cost de la seva denegació (Floreia 2004).

Ara bé, atès que parlem de retòrica, hem de situar l'estratègia en un marc discursiu, en un procés interactiu de comunicació que donarà com a producte un text, és a dir, una unitat lingüística de rang superior a l'oració que pot constar d'un o de diversos enunciats oracionals. Del que s'ha dit, se'n desprèn que

l'àmbit idoni de la *concessio* és precisament el debat, la interacció oral pública que gestiona discrepàncies, l'espai dialògic on, mitjançant arguments i contraarguments, es pretén sobreimposar alguna mena d'integració harmònica a representacions de la realitat que semblen contradictòries o difícilment compatibles. El premi a l'esforç invertit per integrar les perspectives discrepants consisteix en el consens de l'auditori en un sentit determinat.

Tanmateix, si aquest és l'espai prototípic per a la pràctica de la *concessio*, també cal saber que el seu ús impregna ordres discursius molt diversos. Així, per exemple, la conversa quotidiana, en la mesura que consisteix en una negociació contínua per a construir el sentit de les representacions del món i les imatges dels interlocutors, és un camp adobat per a la pràctica de la concessió, tot i que els mitjans lingüístics emprats no corresponguin, tal com veurem, als propis de la gramàtica de l'escriptura estàndard. Pel que fa a la paraula oral formal i monològica, com ara en els gèneres oratoris o didàctics, podem veure que invoca sovint les opinions de l'interlocutor, de l'audiència o d'altres instàncies enunciatives —amb els contrastos corresponents— i malda per integrar-les en el discurs resultant. De la mateixa manera, el discurs escrit formal i monogestionat presenta també una important dimensió *polifònica* (o *diafònica*, quan es representa la posició de l'interlocutor) que l'empeny a escenificar i integrar visions discrepants (Roulet *et alii* 2001: cap. 10).

Però cal fer ara unes precisions. Els tipus de discursos monogestionats i formals no deixen d'inserir-se, d'alguna manera, en un esquema interactiu, on els textos corresponents són el producte d'un procés comunicatiu a diverses bandes. Això ha de ser recordat sovint quan es tracta del discurs escrit, que afavoreix la il·lusió de l'existència d'entitats textuales autònomes, ja que la interactivitat esdevé polifonia interna en el si d'un discurs monològic, i l'alternança dels torns de parla hi és substituïda per uns altres mecanismes textualitzadors que garanteixen la cohesió i la progressió temàtica del producte textual. Doncs bé: és precisament en aquesta transformació on es produeix la conversió de la *concessio* retòrica en concessivitat gramatical, el pas de les estratègies retòriques a les estructures de llengua, la interfície entre la pragma-sintaxi (o macrosintaxi) que relaciona les accions comunicatives en el discurs i, de l'altre costat, la morfo-sintaxi oracional (o microsintaxi) (Berrendonner 2002).

De fet, en les darreres dècades s'ha escrit molt sobre la complexitat d'aquest territori de transició i sobre les insuficiències que unes descripcions gramaticals fetes eminentment a partir del discurs escrit palesaven quan es tractava d'aplicar-les automàticament a l'oralitat, en especial a discursos orals informals i interactius com són les converses. L'anàlisi de la conversació ha posat de manifest ben a la clara la inadequació de moltes de les estructures gramaticals definides per a la llengua escrita. La concessivitat gramatical és un dels camps més indicatius d'aquesta insuficiència o inadequació (Martos 2006). En un treball notable que s'insereix plenament en la línia d'examen de

les relacions entre gramàtica i interacció conversacional (Couper-Kuhlen / Thompson 2000) es planteja la qüestió de la concessió en la conversa en els termes següents. Per a les autores del treball, és una constatació bàsica que l'esquema de la concessió consta de tres moviments (X, X' i Y) realitzats per dos interlocutors (A i B) en un ordre que prototípicament és el que apareix a l'esquema elemental (1):

- (1)
 A: X
 B: X'
 B: Y

En aquest esquema prototípic, X és un argument donat per l'interlocutor A. Per contra, X' correspon a l'acceptació (almenys parcial) d'X per part de l'altre interlocutor. Finalment, Y és la contraargumentació que addueix el segon interlocutor, la introducció d'un nou punt que entra en contrast amb la primera constatació. En l'exemple següent, extret del text esmentat (Couper-Kuhlen / Thompson 2000: 387), trobem una doble maniobra de concessió:

- (2)
1	Joanne:	but he's healthy as an OX,
2		that guy
3		(—) (h) that guy is HEAL[THY as an o:x.
4	Lenore:	[his liver,
5		except for his liver.
6	Joanne: (-) yeah,	
7		but I'm saying,
8		is like,
9		you know,
10		as much as he's ABU:SED his liver,
11		and all other (-) other things in his life
12		he's still HEALTHY as an OX.

En efecte, a les línies 4 i 5, Lenore, que aquí se situa com a interlocutor B, fa una afirmació restrictiva que implica X' (una certa acceptació de l'afirmació que el personatge del qual es parla és fort com un bou), però tot marcant quin és el punt feble de la seva salut, el fetge (Y). L'expressió «except for», certament, indica una excepció que respecta l'acceptació de la resta: equival a un «sí, però no totalment». Més explícita és l'altra maniobra de concessió: a partir de la línia 6, Joanne, convertida ara en intervingent B respecte a la seva interlocutora, accepta la proposició d'aquesta quant a la mala salut hepàtica del personatge (X'), però en les tres darreres línies presenta la

contraargumentació amb una estructura gramatical concessiva («as much as...he's still...»). En català, un exemple molt clar d'aquesta estratègia és aquest, extret de Castellà (2004: 124-125):

- (3)
- MAR: clar_
 que condueixen_
 els dos_
 i de tota la vida_
 IMM: bueno_
 sí\
 però algun dia_
 no podran
 MAR: però bueno_
 segurament_
 no podran_
 quan tinguin_
 vuitanta anys\

Aquí també trobem una doble seqüència concessiva encadenada: $X_1/X'_1/Y_1$ seguida de $X_2/X'_2/Y_2$, on l'expressió de qui ha estat l'intervinent B de la primera seqüència («però algun dia no podran») esdevé moviment X de la segona seqüència, que va seguit d'un X' («però bueno»). Aquest X' manifesta una acceptació parcial i avança la presentació d'un contraargument, mig explícit mig implícit, en el sentit que remet la incapacitat a una edat considerada socialment com a massa avançada —quan ja es pot esperar qualsevol trastorn de salut— equival a restringir eficaçment l'argument anterior.

Veiem, doncs, que les maniobres de la concessió conversacional són fàcilment analitzables —en essència corresponen a un «sí, però...» que sembla acceptar un argument anterior d'altri però tot seguit el contravé. Ara bé, els mitjans lingüístics que donen cos a aquesta maniobra són d'un ordre molt diferent, sense oblidar els mecanismes prosòdics que hi poden assolir una gran importància. D'altra banda, cal precisar que, si bé aquest esquema en tres moviments realitzats per dos interlocutors és difícilment controvertible pel que fa a la interacció conversacional (o, *a fortiori*, en el cas del debat públic), també cal dir que en uns altres tipus de discurs l'interlocutor A no hi és present de manera explícita sinó tan sols evocat: és una veu, o fins i tot un eco, que ressona en l'escena enunciativa.

Encara una altra precisió. No sempre podem analitzar en termes d'arguments i contraarguments aquestes maniobres de la *concessio*. També pot ser que els conflictes no corresponguin a continguts d'enunciats que orienten les representacions de la realitat, sinó que tinguin una dimensió actuacional i col·laborin en la gestió de progrés d'un discurs que és en si mateix una acció o un seguit

d'actes verbals. En aquest sentit, podem dir que hi ha mecanismes pròxims a la concessivitat susceptibles d'entendre's més aviat com a operacions de *reconducció de la pertinència*, pels quals un parlant (en un discurs dialògic o monològic) reorienta la temàtica tractada mitjançant un moviment que, tot mitigant el possible conflicte d'interessos amb l'interlocutor real o evocat, reconduïx la progressió temàtica cap a un punt que considera pertinent, dotat de rellevància (Berenguer / Salvador 1998; Martín Zorraquino / Portolés 1999: 63.4.4). Vet aquí uns exemples, amb expressions com són «el cas és que» o «el que passa és que», o també un taxatiu «qüestió» seguit de pausa i de l'enunciació del punt declarat pertinent, o bé alguns usos de l'expressió «total (que)». En aquests casos, no es tracta de negar ni de refutar cap argument, sinó que es procedeix per mitjà d'una mitigació estratègica de la temàtica que es vol deixar enrere, una mena de posada entre parèntesis que reclama l'atenció sobre allò que segueix. Ho podem il·lustrar amb els exemples donats per Berenguer (2001: 260-261):

(4)

A: lo que no entenc és
com d'una relació amb una nube ix un centaure? //

V: això és igual /
el cas és que d'eixa relació va nàixer el centaure /

(5)

i clar / jo no sé on me n'anava
{[p] No me'n recorde a on me n'anava}
el cas és que: (doble) el cotxe per amunt
i veig ahí una muntonà de gent/

En el primer cas (4), el fragment és un diàleg, i permet comprovar que la resposta taxativa del segon interlocutor declara irrellevant el dubte plantejat per J («això és igual») i avança en la direcció que li sembla més pertinent per al desenvolupament de l'intercanvi conversacional («el cas és que»). Pel que fa a (5) el fragment és monòleg i és el mateix interlocutor qui justifica, per la irrellevància de la informació, la manca de memòria al respecte («no me'n recorde»).

L'EXPRESSIÓ GRAMATICAL DE LA CONCESSIVITAT EN DIVERSES LLENGÜES EUROPEES

Aquests marcadors, que ací he emparentat amb la concessivitat, palesen un baix grau de gramaticalització, i es troben més aviat en l'estadi d'estratègies discursives. Expressions com aquestes poden anar *reanalitzant-se* al llarg de la història de la llengua i esdevenir autèntics marcadors fixats com a estructures lingüístiques. Marie José Béguelin (2002) ha estudiat el procés de transfuncio-

nalització de les construccions oracionals franceses amb «n'importe» i mostra com es passa gradualment, en la llengua moderna, d'una interpretació oracional d'aquesta construcció a unes altres funcions diferents en un marc intraoracional (p. ex.: «en carrosse, à cheval, n'importe comment», «avalant n'importe quoi»). Ara bé, en francès aquesta construcció (o una de semblant amb «peu importe») només ocasionalment assumeix la funció de reconducció de la pertinència que es pot relacionar amb l'expressió de la concessivitat, en casos que palesen un baix grau de gramaticalització (6a-b). Un fenomen semblant, el trobem en l'expressió catalana «tant se val» (6c), mentre que l'anglès ha dut més endavant la gramaticalització del «no matter» concessiu, que és un procediment més convencional de marcar la indiferència o la irrellevància de la idea representada en la pròtasi, tal com ho veiem a (6d).

(6)

- a. Fr.: Prenez l'autobus ou le métro, peu importe, vous mettrez le même temps. (DFC Larousse)
- b. Fr.: Son roman est très discuté, n'importe, il a euv beaucoup de succès. (DFC Larousse)
- c. Cat.: «Fem cara» d'això o d'allò: tant se val. És la cara que hem decidit fer. Nosaltres. (J. Fuster, *Sagitari*, València, Diputació, 1985, p. 62)
- d. Angl.: No matter who gave how much money to whom, I don't trust politicians anymore.

Tornaré més endavant sobre aquests tipus de construccions, però, sigui com sigui, el que m'interessava ara era subratllar aquest procés de pas de la macrosintaxi a la microsintaxi, de les estratègies pragmàtiques a les estructures gramaticals. O dit d'una altra manera: cridar l'atenció sobre els processos de gramaticalització. Al capdavant, la concepció dels processos de gramaticalització defensada des de fa uns anys per alguns funcionalistes americans (Hopper / Traugott 1993) —que sens dubte es remunta a una tradició lingüística més antiga— treballa sobre la hipòtesi següent: les estratègies que es demostren més reeixides en la praxi discursiva de la comunicació tendeixen a convencionalitzar-se com a rutinàries i progressivament a sedimentar-se com a estructures de la llengua, probablement en una línia que, al llarg de l'evolució filogenètica, va configurant, per una mena de sedimentació, estructures lexicogramaticals i posteriorment morfològiques. Cada llengua privilegia unes o altres d'aquestes estratègies pragmaticodiscursives —retòriques, al capdavant—, les selecciona com a més estandarditzades i a vegades, sobretot quan s'han convencionalitzat clarament en la llengua escrita i en especial si se serveixen de connectors fàcils d'identificar, són incorporades a les gramàtiques.

Farem ara una ullada a diverses estructures lexicogramaticals mitjançant les quals algunes llengües europees solen expressar la concessió. No cal dir que el

propòsit d'aquest apartat és merament il·lustrador de la varietat de les vies per on gramaticalitza la concessivitat, i no té cap pretensió d'exhaustivitat. D'altra banda, alguns dels exemples que se citaran han estat presos d'un excel·lent treball de conjunt sobre el tema (Haspelmath / König 1998). Hi trobarem, sens dubte, diverses menes de connectors. Ben sovint, tal com s'esdevé en moltes altres llengües, els connectors concessius procedeixen de mots amb significat tempoaspectual (*encara que*), resumptiu (*tot i que*, *tot i així*), de disconformitat (*malgrat que*, *a despit de*, *a pesar de*), condicional (*si concessiu*, *si bé*), etc. que han anat habilitant-se i convencionalitzant-se per expressar la concessivitat (König 1985).

Veurem, en aquest sentit, una extensa gamma de possibilitats d'expressió de la concessivitat, que va des del contrast semàntic o pragmàtic en absència de connector que ho expliciti, fins a les construccions concessives reconegudes per les gramàtiques, passant per una sèrie de casos en què trobem connectors no pròpiament concessius o repeses anafòriques de diversa mena que marquen d'alguna manera la contraargumentació. Així, a (7) podem observar construccions oracionals bimembres on la subordinada, anteposada, expressa un argument que serà contradit per la principal, posposada. El contrast no hi és manifestat per cap marca formal, sinó tan sols pel sentit i per l'estratègia prototípica de situar en lloc precedent l'expressió de l'argument que serà contradit. A (8), per la seva banda, trobem exemples on l'estructura oracional és juxtaposada i on apareixen alguns indicis de convencionalització de la concessivitat: així, «avoir beau» a (8.a), expressió que en francès sovint s'interpreta com a marca de concessió.

- (7)
- a. Pouvant être empereur, il dédaigne l'empire. (Racine)
 - b. Sent com és el cap de colla, no és gens prepotent.
- (8)
- a. Fr.: Vous aurez beau pleurer, / jamais je n'accepterai cette excuse. (Racine)
 - b. Port.: Mil felicitações que eles me mandassem, eu não esqueceria o que me fizeram.
 - c. Esp.: Veneno que tú me dieras, veneno que tomaría. (Cançó popular)
 - d. Cat.: Per mí, com si t'operen: no penso immutar-me.

A (9) veiem oracions coordinades copulatives on el contrast de sentit fa plausible una interpretació concessiva, o fins i tot la reclama. Pel que fa a (9a) i (9b), la disposició de cada parell facilita aquesta interpretació, ja que el segon membre en contrast posseeix més força argumentativa; en canvi, a (9c) i (9d) els primers membres respectius són els més carregats d'aquesta força, però el sentit —i la contundència dels imperatius— són prou a garantir-ne la interpretació concessiva:

(9)

- a. Esp.: Ahí lo ves muerto de cansancio y no hay modo de que se rinda.
- b. Cat.: Carregat com un animal i mira que content se'l veu.
- c. Esp.: Hágase el milagro y hágalo el diablo. (Proverbi)
- d. Cat.: Fes el que cal i que diguin el que vulguin.

Als exemples de (10), en canvi, el contrast ve marcat per un connector explícit, que en aquests casos és prototípicament adversatiu. Ara bé, el to del primer membre de cada parell presenta índicis polifònics i ens suggereix una mena d'eco d'una veu anterior amb la qual s'estableix una acceptació inicial, de caràcter provisional o hipotètic, que és contradita tot seguit amb un argument més contundent. Ens trobem, així, en els llindars de la concessivitat:

(10)

- a. Angl.: He may be a university professor but he sure is dumb.
- b. Esp.: Será un buen marido, no lo niego, pero no un buen padre.
- c. Cat.: No dic que no, però això caldrà provar-ho.

A (11), l'estructura que es carrega de valor concessiu és una construcció condicional amb pròtasi assumida, a la qual es contraposa l'apòdosi. Certament, la hipòtesi assumida com a real, acceptada per l'enunciador, suggereix fàcilment un torn de parla anterior que és així evocat i que escenifica el moviment interactiu de l'argumentació/contraargumentació. Caldria assenyalar, a més, que a (11a), la configuració *quiasmàtica* de l'enunciat —repetició de l'estructura bimembre amb inversió de l'ordre— contribueix a crear la sensació d'eficàcia contrargumentativa.

(11)

- a. Esp.: Si él es de reyes primo, / primo de reyes soy yo. (Ángel de Saavedra, *El castellano leal*)
- b. Cat.: Si ella és treballadora, ell encara li guanya.

D'altres vegades la concessivitat funciona a partir d'una represa anafòrica: un enunciat anterior del discurs és recuperat anafòricament mitjançant un pronom que es presenta com a primer membre de la construcció concessiva. Sovint aquestes construccions han estat l'origen de determinats connectors concessius al llarg d'un procés de gramaticalització, en diverses llengües.

(12)

- a. Al.: Der Student lernt viel; trotzdem besteht er die Prüfung nicht.
- b. Esp.: Realmente fue espléndido con nosotros en varias ocasiones. Con todo y con eso, nunca me inspiró confianza.

- c. Cat.: La seva tenacitat era admirable; així i tot, no va guanyar mai la plaça.

En algunes llengües hi ha connectors concessius que procedeixen d'una peça lèxica que indica aprovació o acceptació, tal com ho veiem a (13). Aquesta acceptació provisional —que prototípicament apareix anteposada, però que en la mesura que es gramaticalitza assoleix llibertat de posició— serà contradita per l'altre membre de la construcció.

(13)

- a. Fr.: Bien qu'il ait gagné le gros lot, / il continue à vivre modestement. (Victor Hugo)
 b. Cat.: Bé que és una mica prepotent, no ha perdut la comunicació amb el poble.
 c. Port.: Fui sair, embora tivesse muito trabalho.

Igualment sovinteja un procediment contrari en aparença, que expressa contrarietat davant l'argument parcialment acceptat, i opera amb peces lèxiques que indiquen desaprovació, com s'esdevé als exemples de (14):

(14)

- a. Port.: Apesar de tudo, o ponto está muito fraco.
 b. Fr.: Ils sont finalement arrivés malgré tout.
 c. It.: 'La Passione' esce nei cinema malgrado l'opposizione dei musulmani.
 d. Angl.: Record immigration to Israel in spite of crisis. (Titular de premsa)
 e. Esp.: Finalmente llegaron a puerto pese a la tormenta.
 f. Cat.: A desgrat de la mala vida que va dur, ha arribat a noranta anys.

Aquesta diferència entre una estratègia i l'altra —la de (13) i la de (14)— no implica cap contradicció. En el primer grup d'exemples, s'expressa l'acceptació d'una tesi que d'alguna manera se sent com a punt de partida previ, mentre que en l'altre membre de la concessiva s'insisteix en la tesi contrària. En canvi, en els textos de (14), la condició d'argumentació feble que no pot sortir guanyadora davant del contraargument és explicitada pel connector que introdueix el membre en qüestió. D'aquesta manera, el procediment d'aprovació (a partir de la idea de «bé») i el de desaprovació («mal») del primer membre —ambdós procediments es donen en català, com veurem més endavant— no són sinó graus de focalització diferents del primer membre, una focalització que, segons la meua hipòtesi, seria més intensa en el cas de la desaprovació.

Un altre capítol és el que correspon a les anomenades construccions con-

dicionals concessives, on una condició hipotètica duta a l'extrem es declara incapaç de prevaler contra l'argument principal. Així ho veiem en els tres grups següents d'exemples. En el primer (15), l'aparició d'un *operador escalar d'informativitat* —per emprar els termes de Paul Kay (1997: cap. 2)— expressa clarament aquesta elevació de la pròtasi condicional a la seva màxima potència argumental. Operadors d'aquesta mena com són «even», «même», «mesmo» «incluso» o «fins i tot» exerceixen aquesta funció sobre la pròtasi condicional, i també connectors procedents d'adverbis temporals («aunque», «encara que») que indiquen una escala de durativitat tempoaspectual (Pérez Saldanya / Salvador 1995). Vegem-ho:

(15)

- a. Port.: Mesmo que chova, nós iremos sair.
- b. Fr.: Même s'il pleut, on ira au cinema.
- c. Angl.: Party is on even if it rains on sunday.
- e. Al.: Auch wenn du pünktlich kämes, gingen wir heute nicht ins Kino.
- f. Rom.: Și dacă glasul adorat / N-o spune un cuvînt / Tot înteleg ca m-ai chemat. (Eminescu)
- g. Esp.: Aunque me lo pidas por favor, no pienso complacerte.
- h. Cat.: Encara que ploqui a bots i barrals, avui aniràs a l'escola.
- i. Cat.: Fins i tot plovent seria agradable visitar el monestir.

Els exemples de (16) són una variant de les condicionals concessives on el membre primer parteix d'una expressió de quantitat («molt», «poc», «més») que, fins i tot imaginada com extrema, és declarada insuficient com a suport argumental en contrast amb la força argumentativa del segon membre:

(16)

- a. Esp.: No por mucho madrugar amanece más temprano. (Proverbi)
- b. Cat.: Per poc que et parli, detectaràs de seguida com és de ruc.
- c. Cat.: Per més que li ho diguis, no et fa cas.

Si els exemples de (15) i (16) corresponen a un esquema escalar, l'esquema dels exemples de (17) parteix d'una alternativa («A o no A», «tant A com no A») que es palesa també irrellevant, i el de (18) estableix un primer membre que presenta un contingut semàntic totalitzador o universalitzador («wherever», «cualquiera», etc.) predestinat així mateix a la ineficiència argumentativa.

(17)

- a. Ll.: Quid ais? parebis, velis nolis. (Petrarca)
- b. Angl.: Test administrators may, either or not deliberately, apply an inappropriate test.

- c. Hong.: Akár esik akár süt a nap, kimegyünk.
- d. Eusk.: Nahiz hotz, nahiz bero, mendira doa egunero.
- e. Esp.: Escoja una mujer o una corbata, el hombre se manifiesta siempre.
- f. Cat.: Plogui o faci sol, pujarem al Canigó.
- g. Cat.: Tant si sona com si no sona, Barcelona, és bona. (Proverbi)

(18)

- a. Angl.: Wherever she goes, he will never leave her.
- b. Hong.: Akárhová is megy, soha nem fogja elhagyni.
- c. Fr.: Quoi qu'il advienne, observe cette règle.
- d. Esp.: En cualquier caso, no puede excederse ese límite.
- e. Cat.: De tota manera, això és impossible.
- f. Cat.: Sigui com sigui, no hi vagis mai sens avisar-la abans.

Aquesta revisió succinta de diversos mecanismes d'expressió de la concessivitat exemplificats en algunes llengües europees ens permet treure certes conclusions generalitzadores, com són les següents. En primer lloc, hem vist que es poden aïllar alguns factors comuns en l'expressió de la concessivitat, és a dir, que les estratègies concessives —originades en la negociació interactiva— són fàcilment identificables i que molts dels procediments per a realitzar lingüísticament aquestes estratègies empen recursos semblants en llengües diferents (com ara les peces lèxiques amb significat d'acceptació i les que manifesten desgrat, o bé els operadors escalars d'informativitat). En segon lloc, podem comprovar que les estructures que expressen la concessió són sovint de caràcter secundari, en el sentit que han estat manllevades a estructures d'ordre més primari com ara les temporals o tempoaspectuals, les condicionals o les adversatives. En tercer lloc, podem constatar que certs mecanismes (juxtaposició, anàfores, etc.) estableixen una relació entre la connexió oracional i la discursiva, de manera que les construccions concessives ocupen moltes vegades una posició intermèdia entre ambdós àmbits, tal com correspon al grau de cristallització de les corresponents estratègies com a estructures lingüístiques.

Passem ara a presentar, de manera molt sintètica, la caracterització de les principals estructures de què la llengua catalana disposa per a expressar el valor concessiu com a construccions de caràcter oracional, a partir bàsicament del treball realitzat en un altre lloc (Salvador 2002).

LES CONSTRUCCIONS CONCESSIVES EN CATALÀ

Les oracions concessives catalanes poden considerar-se a cavall entre la interordinació —que correspon a l'estructura de les condicionals i que és més

palesa en les anomenades condicionals concessives— i la coordinació —corresponent a les adversatives, més acostades a les concessives pures. Són construccions oracionals binàries i asimètriques, amb una pròtasi o antecedent que presenta una mena de causa ineficient o una tesi destinada a ser anul·lada per una antítesi que constitueix l'apòdosi o conseqüent de l'estructura bimembre. La diferència principal amb les adversatives, que comparteixen amb les concessives l'expressió d'un contrast semantico-pragmàtic, és que les primeres focalitzen l'antítesi (prototípicament posposada), mentre que les concessives destaquen —en general amb una marca formal com és el connector— la tesi (prototípicament anteposada). Les condicionals concessives tenen un comportament sintàctic més semblant al de les condicionals de caràcter hipotètic, i sovint empren el subjuntiu en la pròtasi, mentre que l'altre subgrup, les concessives pures, es construeixen d'habitud en indicatiu.

Les dues subcategories de la concessivitat comparteixen un parell de trets semàntics: la contraexpectativa instaurada entre la pròtasi i l'apòdosi, i, d'altra banda, la tendència a entendre l'apòdosi com a factual o assumida. Ara bé, en les concessives pures, a diferència de l'altra subcategoria, no és només l'apòdosi o conseqüent allò que és presentat com a assumit, sinó també la pròtasi o antecedent, i per tant el contrast s'estableix entre dues representacions ja assumides com a certes. Però tant en un tipus com en l'altre, donat aquest contrast o contraexpectativa entre els dos membres, resulta focalitzat l'antecedent, que és el factor temàtic que remet sovint al cotext anterior, mentre que el conseqüent, pel seu costat, apareix dotat d'una força argumentativa superior. Cal insistir: aquesta paradoxa aparent d'acord amb la qual el membre destacat o focalitzat —i sovint marcat formalment— no és el que palesa més força argumentativa, determina que les construccions concessives esdevinguin un instrument lingüístic refinadíssim de la negociació retòrica, un eficaç equilibri entre la consideració amb què es presenta una tesi prèvia i la força subtil amb què aquesta és finalment contradita. Això és predicable tant de les condicionals concessives com de les que hem anomenat concessives pures.

Les condicionals concessives, de les quals hem donat més amunt alguns exemples en diverses llengües, ofereixen tres modalitats: les escalars, que remeten al grau més alt d'una escala informativa establerta pel context del discurs; les alternatives, que presenten dues possibilitats complementàries, que resulten opcions igualment irrellevants enfront de la facticitat de l'apòdosi, i les universals, que presenten el conjunt de les opcions possibles com una globalitat indiscriminada. Si els exemples de (15) i (16) il·lustren l'escalaritat que aquesta modalitat de condicionals concessives posa en joc, els de (17) i els de (18) ho fan, respectivament, amb les condicionals concessives alternatives i les universals.

Entre els connectors que introdueixen construccions condicionals concessives, les gramàtiques n'han recollit alguns d'escalars com són *encara que*, *per molt que*, *per més que*, *fins i tot si*, *àdhuc si* o *ni tan sols si*. Pel que fa als altres

dos tipus de condicionals concessives, més que de connectors en sentit estricte hem de parlar de construccions gramaticals que presenten en les seves pròtesis estructures com aquestes: *tant si X com si no X*, *sigui com/quin sigui*, disjuntives amb *o* (alternatives), o bé construccions encapçalades per un relatiu sense antecedent, com ara *qualsevol que* + SUBJ, *onsevulla que* + SUBJ, etc. (universals).

Com hem vist en l'apartat anterior pel que fa a diverses llengües, els connectors concessius catalans també poden ser el resultat de processos de gramaticalització que parteixen d'unitats lèxiques de dos tipus: les que expressen una acceptació de la tesi prèvia ((*per*) *bé que*), i les que expressen refús o desgrat respecte a aquesta (*malgrat (que)*, *mal que*, *a desgrat de*, *a pesar de*, *a despit de*, *baldament*). Si partim de la hipòtesi segons la qual aquest segon grup respon a una focalització més forta del primer membre, no ens estranyarà que la majoria dels connectors plenament gramaticalitzats com a concessius purs —considerats com a punt culminant del procés— procedeixin d'unitats lèxiques que participen d'aquest contingut semàntic negatiu o de refús. Uns altres connectors concessius purs en català provenen de l'expressió d'una idea de totalització (*tot i*, *amb tot i que*) o bé d'un significat tempoaspectual (*encara que*) o d'un condicional (*si bé*). A vegades aquests processos de gramaticalització cap a la concessivitat pura tenen una fase intermèdia en què el connector introdueix un valor condicional concessiu. Així, *encara que*, *malgrat que* o *per molt que* o *per més que*, quan introdueixen una pròtesi en subjuntiu expressen un valor d'aquesta mena.

Més enllà de la descripció gramatical sistemàtica, en el capítol corresponent de la *Gramàtica del català contemporani* es dediquen uns paràgrafs a algunes construccions escassament gramaticalitzades que també vehiculen la concessivitat (Salvador 2002: 2980-2981) i que presentaré a continuació perquè són objecte d'interès no només per a l'anàlisi de la conversació sinó també per la del discurs literari, que ocuparà la darrera part d'aquest treball.

En primer lloc, cal recordar que és freqüent que el primer membre de la concessiva contingui algun element anafòric (*això*, *així*, etc.) que remet a una idea expressada anteriorment en el discurs. Al capdavant, la concessivitat manté una relació molt estreta amb l'anaforicitat, en tant que moviment de represa d'un argument previ. Hi ha connectors concessius, en diverses llengües, que tenen aquest origen. Ara bé, en molts casos no trobem una estructura d'oració composta amb un connector propi, sinó que la pròtesi consisteix en un *adjunt* oracional de caràcter anafòric que marca la concessivitat de l'enunciat: *tot i això*, *així i tot*, *malgrat tot*, *sigui com sigui*, *no obstant (això)*, *en qualsevol cas*, *al capdavant*, *comptat i debatut*, *tot compte fet*, etc. Sovint el caràcter anafòric d'aquests adjunts es fa menys perceptible perquè l'anàfora no és prou explícita: pot ser el·líptica o realitzar-se per mitjà d'una expressió resumptiva o totalitzadora de continguts presentats anteriorment o implícits en el context. Les expressions d'aquesta mena són generalment unitats fraseològiques, en tant

que són compostos rutinaris de mots, i es troben en procés de gramaticalització com a marcadors o connectors concessius, a vegades de tipus parentètic (Cuenca 2006). Ens situem així en un territori intermedi entre la concessivitat oracional i la discursiva, o, si voleu, entre la pragma-sintaxi i la morfo-sintaxi.

Un altre apartat és el de les construccions, encara escassament gramaticalitzades però dotades d'un cert grau de convencionalització, que habitualment adopten una configuració de juxtaposició o de coordinació oracional. Poden acostar-se fàcilment a l'estructura de les adversatives, però amb l'especificitat que per diversos mitjans focalitzen el primer membre, prototípicament de caràcter dialògic. Atès que la manifestació més esquemàtica de la concessió correspon a un «sí, però», no ens estranyarà trobar exemples de construccions amb aquest valor que comencen per un «sí, sí» reduplicat, un X' exageradament marcat que fa presagiar la contraargumentació immediata que segueix el «però» o algun altre element, com veiem a (19):

(19)

- a. Sí, sí, ja sé que només és aigua, però fa una sensació com si no les haguessin rentades bé. (perso.wanadoo.es/picolell/cat/danses.htm)
- b. Sí, sí, truca, truca, que em pense que t'obriran. I diu el borratxo: —«Pos» a dalt hi ha llum! (*El Racó Català*, 13 octubre 2004)

També amb l'adverbi «ja» més una forma del verb «poder» es manifesta l'acceptació inicial de l'argument que serà contravingut:

(20)

- a. Ja poden anar prohibint més coses. Cada cop es posen més en evidència.
(<http://www.azotacalles.net/flaneuse/arxiu/20030521-1945.php> [16/3/06])
- b. El problema és de tots i ja poden dir missa que direm el que opinem!!!!
(<http://www.barcelona.indymedia.org/newswire/display/75464/index.php> [16/3/06])

En uns altres casos, es parteix d'un «tan(t)» ponderatiu (= castellà «con lo ... que...») per establir una contraexpectativa que determina el valor concessiu de la construcció:

(21)

- a. Tant que matina aquesta bona gent i en aquest assumpte tot just ara es desperten (*El Punt*, 22 de novembre de 2005)
- b. Terrorífic, Sr. Doctor, intentava veure una pelliculeta dels anys 60 o 70 de l'Alfredo Landa o la Lina Morgan —amb tant com sempre

m'han agradat!— i me n'havia d'anar corrent al wàter amb diarrees i vòmits.

(http://www.relatsencatala.com/rec/Controller?rp_action=view_relats/rp_relats_id=75862 [3/7/06/])

Finalment, citaré un parell de casos en què participa el pronom neutre «això»: un «això sí» parentètic i un «i això que...» acompanyat d'una entonació particular que s'intueix en llegir el text escrit, tal com ho veiem a (22):

(22)

- a. Així em dedico a escoltar, això sí, dissimuladament.
(<http://eish.blogia.com/> [21/12/2005])
- b. Vaja, que jo ho sé. Ahir, i això que no era cap diada, amb el poc que em vaig estar aquí, en vàreu apuntar dos. (Adrià Gual, *L'emigrant*)

L'APROFITAMENT DELS RECURSOS DE LA CONCESSIVITAT EN L'ESTIL DE LES OBRES LITERÀRIES

Certament alguns d'aquests darrers exemples presenten un to conversacional. Es tracta de recursos expressius trobats en la dinàmica del discurs, i en alguns casos ben rutinitzats i fàcils de reconèixer per qualsevol parlant degudament socialitzat en català. Ara bé, en general no són descrits per les gramàtiques, sinó que més aviat hi són ignorats, pel fet de considerar-se recursos expressius —retòrics— del discurs que no han arribat a ingressar en el món de les estructures de la llengua. Però vet ací que els escriptors també en fan un ús rellevant en el discurs literari. Ben mirat, aquests usos estilístics amb força expressiva responen a un moviment de retorn a la retòrica, als dispositius vius però no sempre estandarditzats en la llengua.

A vegades l'amuntegament de concessives pot delatar —amb volgut artifici d'elaboració literària, és clar— les anades i tornades de la deliberació interior, com en aquest fragment de *L'agent provocador*:

(23)

el pensament esquinçava la meua vida en dues meitats, però jo hi assistia amb una mena de terrible calma, perquè (així com no estaria pas disposat a cedir el pas a una altra persona qualsevol, encara que això em costés de fer el paper ingràt i tronat del gelós) no em considerava, fos com fos, amb cap mena de dret a interposar-me entre tu i el teu passat parisenc, de manera que ja anava imaginant que em caldria callar, anar a acabar la tarda al cinema del costat de l'hotel i després fer les maletes (o, més exactament, la teua maleta; l'altra, caldria potser

enviar-la a la casa del Palais-Royal) i tornar-me'n tot sol, sense dir res, a Barcelona; però ja eres aquí, ja baixaves; tornàvem a l'hotel.

(P. Gimferrer, *L'agent provocador*, Barcelona, Edicions 62, 1998, p. 36)

El fragment reproduït conté, a més de dues ocurrences del connector adversatiu «però», tres construccions concessives. Les dues primeres, dins de l'incís emmarcat pel parèntesi: la introduïda pel connector «així com», que aquí estableix un contrast de tipus concessiu, i la introduïda pel connector «encara que», que esdevé una pròtasi condicional concessiva —posposada en aquest cas— respecte a la clàusula principal «no estaria pas disposat...». Finalment, el conjunt del contingut del parèntesi iniciat amb el connector «així com» és reprès anafòricament d'una manera implícita per mitjà de l'expressió «fos com fos», que opera com el resumptiu d'un primer argument present en el cotext anterior (equivalent a «malgrat tot això») i destinat a ser contradit per l'argumentació enunciativa en l'apòdosi: «no em considerava amb cap mena de dret...» L'efecte produït per aquesta acumulació d'argumentacions i contraargumentacions —un efecte acrescut per l'*anacolut* amb què es manifesta un desordre discursiu que recorda el monòleg interior— és una deliberació sinuosa i angoixada de l'enunciador del text. El «però» final del fragment talla en sec la representació de l'autodebat, amb un moviment metadiscursiu que declara improcedent, per les circumstàncies de l'arribada de la dona, la continuació de la deliberació interior.

Aquesta ha estat una il·lustració concreta del refinament que poden assolir els mecanismes concessius, dosificats d'una manera sorprenent i disposats amb una tècnica que recrea el to del discurs interior en una situació de perplexitat. Els usos estilístics eficaços de les concessives en el discurs literari són de mena molt heterogènia, i no és fàcil sistematitzar-los, però intentaré presentar-ne alguns, agrupats en tres apartats que corresponen a tres gèneres molt concrets: el text dramàtic, el conte i l'aforisme. Pel que fa al text dramàtic, aportaré alguns exemples d'autors diversos, a través de textos que tenen en comú la proximitat amb el discurs conversacional que s'hi recrea com a ficció per a l'escenari. En el cas del conte, en canvi, proposaré exemples d'un sol autor, Pere Calders, en especial un model de conte marcat per una tonalitat subtilment irònica i emparentada amb el realisme màgic (Piquer / Salvador 1999). Quant a l'aforisme, la mostra analitzada prové d'un assagista contemporani, Joan Fuster, que aprofita el model tradicional de l'aforisme, però amb una forta voluntat de capgirar la *consigna* en una mena d'*enigma*, en una proposta que s'allunya de tot dogma catequètic i, per contra, exigeix al lector una reflexió pròpia (Salvador 1994: 133-143). En tots aquests camps, com ho veurem, la concessivitat és un instrument ple de possibilitats, a cavall entre l'ús hàbil de les estructures establertes en la llengua i l'estratègia retòrica creativa.

Comencem pels textos dramàtics. Els exemples següents mostren un estil conversacional enèrgic, amb gran economia de mitjans però dens en significacions interactives. En ambdós trobem condicionals concessives:

(24)

FEDRA: Com t'he odiat i ens hem odiat, Hipòlit! No he volgut ser una mare per a tu.

HIPÒLIT: (...) Mare? Ni tan sols madrastra, per desnaturalitzada que haguessis pogut ser.

(S. Espriu, *Una altra Fedra, si us plau*, Barcelona, Edicions 62, 1978, p. 44)

(25)

PULCRE: Tan cec em suposa, senyora?

MAGDALENA: Cec o no, això no entra en les seves funcions.

(*Una altra Fedra...*, p. 49)

Així, la condicional concessiva de (24) és de tipus escalar («per desnaturalitzada que haguessis pogut ser»), i la de (25) de tipus alternatiu («cec o no»). En el primer cas, la pròtasi és de naturalesa contrafactual i va posposada a una apòdosi farcida d'el·lipsis, on la referència (metadiscursiva) a la designació «mare», introduïda negativament per Fedra, es manifesta com una interrogació amb valor de denegació en boca d'Hipòlit («Mare? Ni tan sols madrastra»...) S'estableix, doncs, una gradació —entre la qualificació de mare i la de madrastra— marcada per l'operador escalar d'informativitat «ni tan sols» i reforçada pel parentiu lèxic dels dos mots. La condicional concessiva posposada, reblant el clau, fa progressar encara més aquesta gradació de negativitat que manifesta la profunda queixa d'Hipòlit envers la dona del seu pare, mitjançant el refús explícit d'una hipòtesi que ja és presentada com a contrafactual, com a mera especulació imaginativa i irreal. Òbviament, l'efecte és més punyent encara per al lector, assabentat de l'amor inconfessable de Fedra pel seu fillastre. Pel que fa a (25), la condicional concessiva alternativa («cec o no»), enunciada amb eixutesa per efecte de l'el·lipsi del verb corresponent, confereix més contundència a l'apòdosi, tot declarant irrellevant la qüestió de la ceguesa de l'interlocutor, una ceguesa metafòrica que tan sols havia estat esmentada a tall de recurs dialèctic i en el marc d'una interrogació amb valor denegatiu.

En els exemples de (26) i (27) trobem també unes construccions interpretables com a condicionals concessives, però expressades d'una manera molt poc gramaticalitzada.

(26)

—: Un bruixot?

—: És un bruixot?

SCHMID: Dissortadament per a la vila, sí.

—: ...Vaja, home!

—: No ens vingueu amb contes de bruixes, ara!

—: I si ho és, què?

—: Si ens treu les rates, jo dic que és un àngel del Senyor!
(J. Teixidor, *El retaule del flautista*, Barcelona, Edicions 62, 1970, p. 87)

(27)

FABI (*Impacient*): Doncs què vols dir? Què has vist?

SELENA: L'abisme.

FABI: Bé, sí, i què? On és el canvi?

(M. de Pedrolo, *Homes i No*, Barcelona, Aymà, 3a ed., 1976, p. 142)

En efecte, les expressions «i si ho és, què?» (26) i «bé, sí, i què» (27) funcionen com a estratègia concessiva, tot esmentant una tesi, prèviament enunciacada per un altre interlocutor, que és declarada taxativament irrellevant enfront de l'antítesi que segueix (respectivament: «si ens treu les rates, jo dic que és un àngel del senyor» i la pregunta denegativa «on és el canvi?»). Certament la *concessio* hi opera, de manera ben efectiva, tot i que la seva expressió no correspon a cap estructura lingüística gramaticalment canònica. Si examinem (28), trobem una condicional concessiva en negatiu («ni que...»), repetida en dues seqüències paral·leles, com a recurs d'insistència en una pròtasi ineficient davant la rotunditat de les apòdosis corresponents, que són anticipades en la declaració que inicia el fragment («No podrem oblidar-la mai»):

(28)

FEDA: No podrem oblidar-la mai... Ni que el meu pare vingués i em digués: «Feda, no l'obris», no podria deixar de fer-ho. Ni que em digués: «Jo he estat a l'altre costat i no hi ha res...». No el podria obeir. Perquè jo no he vist i necessito convèncer-me'n pels meus ulls...

(*Homes i No*, p. 182)

A (29) la concessivitat —molt subtil i en límit de la construcció adversativa, o fins i tot d'una distributiva que mostra un cert contrast entre els seus dos membres— es manifesta mitjançant una condicional amb pròtasi assumida, tal com ho hem vist més amunt als enunciats de l'exemple (11):

(29)

MINOS: (...) Era s'institutriu? Era sa duquessa? Si es restaurant parlava en favor de la primera hipòtesi —i per què, després de tot, una senyora d'imaginació no ha de poder dinar un dia l'any entre estudiants?— sa reverenci' des porter semblava indicar la segona.

(L. Villalonga, *La marquesa de Pax i altres disbarats*, Barcelona, Club Editor, 1975, p. 248)

Tot i que aquesta construcció és més procliu a ser interpretada com a concessiva (contrast argumentatiu, amb un inici que fa preveure la major força

argumentativa del segon membre), l'efecte estilístic del text de Villalonga s'origina en l'extraordinari equilibri amb què es presenten ambdues argumentacions contraposades. Les dues interrogacions inicials, que enceten ja la contraposició, i així mateix el llarg incís on l'enunciador es qüestiona el valor demostratiu que es pot assignar a l'indici considerat, contribueixen, juntament amb la concessivitat poc definida de la construcció esmentada, a escenificar textualment una situació de dubte i de perplexitat.

En els exemples següents trobem dues concessives molt escassament gramaticalitzades. La de (30) consisteix tan sols en una matisació parentètica («poc, la veritat»), una atenuació col·loquial situada com a incís perfectament parafrasejable per una concessiva pura («tot i que certament poc», «malgrat que no varen cruir gaire»). De fet, la matisació esdevé una mena de concessió a la postura —tan sols evocada— de considerar que l'alarma podria ser excessiva. La subtil duplicitat irònica de l'enunciador és reforçada, a més, per la personificació del ciment, el qual hi és susceptible de «travessar una hora baixa», segons l'expressió metafòrica i eufemística. Pel que fa a (31), un altre incís conversacional («mal m'està dir-ho») assoleix valor concessiu (parafrasejable com «encara que m'està mal dir-ho, ho dic») en al·ludir a la inconveniència de l'autoqualificació com a lladre.

(30)

Quan la gent va sentir que les cases cruixien (poc, la veritat) es va esvejar granment, per la por, tan justificada en aquelles circumstàncies, que el ciment arribés a travessar una hora baixa.

(P. Calders, *Invasió subtil i altres contes*, Barcelona, Edicions 62, 23a ed., 1996, p. 83)

(31)

Jo, senyor, mal m'està el dir-ho, sóc lladre.

(P. Calders, *Cròniques de la veritat oculta*, Barcelona, Edicions 62/la Caixa, 2a ed., 1983, p. 47)

Aquesta mena d'indefinició irònica de l'enunciador, que sembla considerar contínuament la realitat a la llum de dues perspectives diferents, constitueix una clau de l'escriptura caldersiana i respon plenament a una de les caracteritzacions més tradicionals de la ironia com a fenomen polifònic que produeix l'efecte d'*ambigüitat argumentativa*. La concessivitat, en bona lògica, està destinada a tenir un paper destacat en aquest joc. En els tres exemples que vénen tot seguit, l'estructura concessiva emprada correspon a una mena de ponderativa —introduïda per l'adverbi «tan» més un adjectiu— que crea una expectativa desmentida pel segon membre de la construcció, tal com hem vist més amunt a l'exemple (21). A (32) aquest segon membre és el·líptic, insi-

nuat pels punts suspensius, mentre que a (33) és explícit i a (34) va a més precedit per un «encara» que conté una marca de concessivitat generada a partir del seu significat tempoaspectual indicador de contraexpectativa (Pérez Saldanya / Salvador 1995).

(32)

Els amics no començaran a venir fins que ja sigui a l'hospital, on hauré perdut la facultat de conèixer-los. Algú, emocionat, dirà:

—Quina llàstima! Tan ros com era...

(*Cròniques...*, p. 153)

(33)

El Pare Noel, tan ponderat en les estampes, va donar un cop de puny damunt la taula.

(*Cròniques...*, p. 172)

(34)

«Ja ho veus, tan ase com semblava i encara farà carrera!»

(*Cròniques...*, p. 207)

Convé afegir que aquesta construcció ponderativa introduïda per «tan» —a diferència de les que empren el quantitatiu «molt», que és merament informatiu— té la virtut estilística d'escenificar una *complicitat* amb el receptor: no *informa* del fet que una qualitat determinada és prominent en un individu, sinó que es presenta com una apreciació assumida pels interlocutors i, per tant, la pondera de manera al·lusiva com a representació compartida. Encara un altre punt rellevant: l'expressió ponderativa de (32) presenta com a argument ineficient una qualitat estètica pròpia del personatge que es troba moribund, però la ironia resideix en el fet que aquesta qualitat estètica de ser ros difícilment pot contraposar-se al fet del seu estat de prostració terminal, que és el contraargument el·líptic, ja que són paràmetres no comparables entre si. La ironia de l'autor juga aquí a evocar les lamentacions rituals de tipus col·loquial davant una pèrdua afectiva, malgrat el seu escàs fonament lògic.

A l'enunciat de (35) trobem un parell de construccions concessives: la que encapçala el fragment, que estableix una remissió anafòrica al cotext precedent (la descripció d'un carrer de Budapest com una maqueta artificial) i la introduïda pel connector «així com», que ací presenta una mena de comparació contrastiva amb un valor que podem considerar concessiu, ja que la naturalitat dels vianants s'imposa a l'aparença estranya del carrer, que semblava —novament una personificació desrealitzadora, en diríem màgica— «fer comèdia»:

(35)

Això no obstant, la gent hi caminava amb molta desimboltura, sense participar gens de la meva perplexitat. Així com tot el carrer semblava fer comèdia, la gent respirava una gran naturalitat.

(*Cròniques...*, p. 200)

No seria agosarat, així mateix, relacionar amb aquest to irònic i desrealitzador les concessives pures que apareixen en els dos exemples següents, (36) i (37), introduïdes pel connector «a despit de» (que, tot i ser poc usual avui, almenys fora de registres escrits formals, és freqüent en Calders, juntament amb «a desgrat de»):

(36)

Aquella llum, a despit de procedir d'una bombeta elèctrica, tenia la immaterialitat de la llum dels meus somnis.

(*Cròniques...*, p. 185)

(37)

Es tractava d'una placa o plataforma de marbre negre, lluent, damunt de la qual dues mans de carn, masculines, escampaven la seducció i l'encant del seu gest elegantíssim. He dit de carn, i és que, a despit de la distància i de l'hora, aquest extrem se m'aparegué com a absolutament indubtable.

(*Cròniques...*, p. 186)

La cosa certa —deixant ara de banda si Calders busca conscientment o no un efecte d'estil en l'arcaisme d'aquestes locucions conjuntives, tot connotant una formalitat excessiva— és que es tracta de connectors prototípics de concessives pures, els quals, a diferència dels connectors adversatius com és «però», semblen exigir que l'orientació argumentativa contraposada dels dos membres no sigui originada merament en les circumstàncies contextuals, sinó en algun contrast convencionalitzat socialment en la comunitat lingüística. Dit d'una altra manera, com més compartit com a *doxa* comuna sigui una contraposició, més fàcil és emprar amb naturalitat una construcció concessiva, mentre que els contrastos més dependents del context s'expressen més fàcilment per mitjà d'adversatives, com es pot comprovar a (38):

(38)

- a. Malgrat (a pesar de / tot i / a desgrat de / a despit de) la seva lletgesa, és una persona agradable.
- b. Malgrat ser baixet és molt prim.
- c. És baixet però és molt prim.

Tal com veiem, mentre que (38a) és un enunciat perfectament acceptable, en qualitat de l'associació de lletgesa amb una percepció desplaent, en canvi (38b) ofereix un cert grau d'estranyesa difícil de contrarestar, ja que el receptor tendeix a buscar una raó *convencional* per la qual habitualment la curta estatura hagi de contraposar-se a l'obesitat (o, igualment, a la qualitat de ser prim). Ara bé, (38c) *pot* ser fàcilment acceptable, només amb la condició que en el context discursiu hagi aparegut alguna mena de vinculació *ocasional* entre ambdues qualitats: per exemple, que algú estigui buscant una persona que sigui alhora grassa i d'estatura minvada. Tanmateix, l'enunciat de (38b), ni tan sols en un context com l'esmentat, no deixaria de generar una sensació pròpia de la ironia o de l'humor.

Crec que aquesta interpretació és vàlida per als dos exemples de Calders citats suara. Així, doncs, la concessiva de (36) —en comptes de l'ús alternatiu d'una estructura adversativa— pot percebre's com a forçada, en la mesura que la contraposició de la llum elèctrica amb la immaterialitat i amb el somni d'algú no és fàcilment catalogable com a convencional.

L'aplicació d'aquesta explicació analítica a (37) és més dubtosa, però l'enunciat no deixa de generar un efecte d'estranyesa expressiva, ben adient a l'espectacle màgic d'unes elegants mans humanes separades del seu cos. Ara bé, aquí l'efecte estranyador del recurs a la concessiva és reforçat probablement per uns altres factors estilístics: a) l'excessiu formalisme del connector emprat; b) l'expressió el·líptica («a despit de la distància i de l'hora») del fet que el personatge narrador podia haver tingut dificultats de percebre l'escena a causa de la distància existent entre ell i el sorprenent fenomen i, d'altra banda, perquè l'hora nocturna era així mateix un obstacle per a una percepció clara dels fets; c) encara hi ha un altre factor que contribueix a la manca de naturalitat de l'expressió, i és el fet que el membre de la concessiva pura vagi anteposat i no pas posposat, ja que, si es donés aquesta segona opció, s'esborrarien en bona mesura els límits entre la concessivitat i l'adversativitat. Sigui com sigui, aquestes hipòtesis interpretatives resulten coherents amb l'observació dels procediments habituals en l'estil caldersià.

Tot seguit, passaré a analitzar exemples d'un altre gènere: l'aforisme, tal com el va conrear Joan Fuster, amb un toc de problematització de les consignes morals de l'aforística tradicional. En aquesta línia de subversió del dogmatisme i d'invitació a la reflexió crítica, la concessivitat assoleix un lloc destacat, tal com ho veurem adés. El discurs aforístic fusterià és plural en veus evocades i sovint contraposades —veus alienes o diferents veus del mateix autor en la seva deliberació interior—, i les construccions concessives són un instrument preciós al servei d'aquest joc polifònic. A vegades el to col·loquial de l'expressió dona agilitat i gràcia al discurs aforístic, com en aquest exemple de (39), on l'adverbi «encara», en el si d'una construcció conversacional associada a contextos de contraargumentació, adopta un valor concessiu (equivalent a «malgrat tot això...»), semblant al que hem vist suara a (34). El lector, sens dubte, hi

reconeix el joc, l'aclucament d'ull que remet a la intertextualitat de la fraseologia popular (i fins i tot al títol d'una famosa obra pictòrica: «¡Y aún dicen que el pescado es caro!») a fi de vehicular, amb ambigüitat irònica, un judici de valor, políticament poc correcte, sobre la vàlidesa literària del cèlebre poeta conservador del segle XIX espanyol:

(39)

I encara diuen que Campoamor no era un gran poeta!

(J. Fuster, *Sagitari*, p. 82)

Un altre exemple n'és el (40), on l'adverbi «igualment», que realitza lèxicament una remissió anafòrica a l'oració anterior, té un caràcter concessiu (equival a «(i) així i tot...»)

(40)

El Bou Apis, l'havien castrat. Igualment era un déu.

(J. Fuster, *Bestiari*, València, Universitat, 2005, p. 67)

Als enunciats de (41) i (42), la concessiva —o condicional concessiva— adopta la forma de disjuntiva amb «o» a fi de declarar irrellevant una qüestió prèviament plantejada i reconduir la pertinència cap a un aspecte del tema tractat: «tant si X com si no-X, allò que importa ara és...»

(41)

«Cada cabró, que s'apanye», diu la dita. I ja ens apanyem tots com podem, cabrons o no.

(*Bestiari*, p. 31)

(42)

Dialèctic o no —de moment, això és secundari—, materialisme.

(J. Fuster, *Indagacions i propostes*, Barcelona, Edicions 62/la Caixa, 1981, p. 302)

D'una manera molt concisa —i no exempta d'ironia, com ho denuncia el to expeditiu mateix de la precisió feta— l'enunciador nega la pertinència d'un matís de significat presentat en el transcurs de l'argumentació, a fi de reconduir el discurs en un sentit determinat, tot deixant en suspens l'adhesió o el refús a la idea suscitada en el discurs. A (43) el procediment és semblant però més el·líptic encara. En efecte, hi ha una concessió tàcita a la inconveniència de la reincidència temàtica, però el contraargument, també irònic en aquest cas, és punyent i enginyós: allò més rellevant («en definitiva») és no defraudar les expectatives dels receptors.

- (43)
Sempre dius les mateixes coses. En definitiva, això és el que esperen de tu
(*Sagitari*, p. 88)

La concessió, en el cas de (44), consisteix a acceptar la màxima escrita (tot i que la reserva envers l'exactitud de la cita és ben significativa) mitjançant un «bé» d'assumpció del principi en general. Tot seguit, l'enunciador relativitza la validesa de la màxima, amb una insistència i una prudència modalitzadora que paradoxalment confereix més pes al contraargument sobre la inevitabilitat del judici:

- (44)
Està escrit: «No judiquis si no vols ser judicat» (o potser: «No judiquis, i no seràs judicat», no me'n recordo). Bé. Tanmateix, i comsevulla que sia, segons sembla, serem —i ja ho som— irremeiablement judicats.
(J. Fuster, *Indagacions i propostes*, p. 225)

El procediment emprat a (45) té també una alta efectivitat retòrica:

- (45)
Si tens un fill, ensenya'l a ser lliure. Encara que sigui a costa teva. En realitat, haurà de ser a costa teva...
(*Indagacions i propostes*, p. 305)

La pròtasi de la condicional concessiva hi apareix posposada i és emfasitzada pel fet de presentar-se com un enunciat sintàcticament autònom, demarcat pels signes de puntuació. Però el contingut d'aquesta pròtasi, consistent en un argument hipotètic ineficient, serà reformulat immediatament i declarat *fàctic*, o almenys previsible, i no pas hipotètic, amb la qual cosa el joc fa que, en última instància, la condicional concessiva esdevingui en la pràctica una concessiva pura.

CONCLUSIÓ

El recorregut d'aquest treball ha començat per consideracions sobre qüestions retòriques i s'ha endinsat en els viaranys de la gramàtica —la catalana i, molt de passada, la d'altres llengües—, posant èmfasi en el concepte de gramaticalització, entès com un pas progressiu, per convencionalització, des de l'àmbit de les estratègies discursives fins al de les estructures fixades en la llengua, que es troben a disposició de l'usuari. Tal com hem vist, les estructures concessives conserven en bona mesura les petges dels mecanismes interactius on es varen originar com a estratègies, en una mena d'interfície entre pragma-sintaxi i morfo-sintaxi en la qual tenen lloc els fenòmens de polifonia enunciativa.

Hem examinat també una zona perifèrica de la gramàtica en què s'observen maneres de vehicular la concessivitat que no s'han consolidat plenament com a estructures, o almenys no han esdevingut construccions gramaticals d'ordre oracional acollides pels repertoris de les gramàtiques descriptives, però que són fàcilment reconegudes i emprades pels parlants amb un valor concessiu. Finalment, hem analitzat alguns usos literaris concrets d'estructures més o menys gramaticalitzades, al llarg de tres gèneres on aquestes poden assolir fàcilment un paper rellevant: interacció conversacional en el text dramàtic, subtil ironia desrealitzadora en el conte caldersià i sorprenents giragonses argumentatives en l'aforística de Fuster.

Es retorna així al punt de partida, la perspectiva retòrica, de manera específica en el domini de l'estil, on els escriptors practiquen la filigrana expressiva, a la cerca de l'eficàcia retòrica i estètica de la seva escriptura. Al servei d'aquesta eficàcia, les estructures lingüístiques de la concessivitat són sovint reelaborades, refinades, potenciades. I, per descomptat, tot s'aprofita. Fins i tot —i a vegades en primer lloc— les estructures menys gramaticalitzades, que són plenament operatives en un nivell discursiu. Amb aquest procediment, la gramàtica no és transgredida —segons predicava la moda estesa fa uns anys entre alguns estudiosos de l'estilística literària— sinó més aviat enriquida amb noves províncies del *dir*, tal com la llengua mateixa guanya en elaboració i en capacitats comunicatives en mans dels escriptors i escriptores que la saben conrear.

VICENT SALVADOR
Universitat Jaume I, Castelló

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BÉGUELIN 2002: Marie José Béguelin, «Routines macro-syntaxiques et grammaticalisation: l'évolution des clauses en *n'importe*», dins Hanne Leth Andersen / Henning Nolke (eds.), *Macrosyntaxe et macrosémantique*, Berna, Peter Lang, 43-69.
- BERENGUER / SALVADOR 1998: Josefa A. Berenguer / Vicent Salvador, «Análisis de algunos marcadores discursivos en un corpus conversacional bilingüe catalán-español», dins Giovanni Ruffino (ed.), *Atti del XXI Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza*, Tübingen, Max Niemeyer, vol. IV, 41-50.
- BERENGUER 2001: Josefa A. Berenguer, *Estrategias del discurso conversacional: algunos casos de relato coloquial en catalán y español*, San Juan (Argentina), UNSJ.
- BERRENDONNER 2002: Alain Berrendonner, «Morpho-syntaxe, pragmasyntaxe, et ambivalences sémantiques», dins Hanne Leth Andersen / Henning Nolke (eds.), *Macrosyntaxe et macrosémantique*, Berna, Peter Lang, 23-41.
- CASTELLÀ 2004: Josep M. Castellà, *Oralitat i escriptura. Dues cares de la complexitat del llenguatge*, Barcelona, Curial/PAM.

- COUPER-KUHLEN / THOMPSON 2000: Elisabeth Couper-Kuhlen / Sandra Thompson, «Concessive patterns in conversation», dins E. Couper-Kuhlen / B. Kortmann (eds.), *Cause, concession, contrast. Cognitive and discourse perspectives*, Berlín, Walter De Gruyter, 381-410.
- CUENCA 2006: Maria Josep Cuenca, *La connexió i els connectors*, Vic, Eumo Editorial.
- FLOREA 2004: Ligia-Stela Florea, «La concessio comme hypothèse infirmée. Marquage linguistique en français et en roumain», *Revue de Linguistique Romane*, 265-266, 137-158.
- HASPELMATH / KÖNIG 1998: Martin Haspelmath / Ekkehard König, «Concessive conditionals in the languages of Europe», dins Johan van der Auwera (ed.), *Adverbial constructions in the languages of Europe*, Berlín, Mouton.
- HOPPER / TRAUOGOTT 1993: John Hopper / Elisabeth C. Traugott, *Grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press.
- KAY 1997: Paul Kay, *Words and the grammar of context*, Stanford, CSLI.
- KÖNIG 1985: Ekkehard König, «Where do concessives come from? On the development of concessive connectives», dins Jacek Fisiac (ed.), *Historical semantics. Historical word-formation*, Berlín, Mouton, 263-282.
- MARTÍN ZORRAQUINO / PORTOLÉS 1999: María Antonia Martín Zorraquino / José Portolés, «Los marcadores del discurso», dins Ignacio Bosque / Violeta Demonte (eds.), *Gramática descriptiva de la lengua española*, 3 vol., Madrid, Espasa, cap. 63.
- MARTOS 2006: «Concesión en conversación», *Actes del VIIè Congrès de Lingüística General*, Barcelona, Universitat de Barcelona, edició en CD.
- PÉREZ SALDANYA / SALVADOR 1995: Manuel Pérez Saldanya / Vicent Salvador, «Fraseologia de l'encara i processos de gramaticalització», *Caplletra*, 18, 85-108.
- PIQUER / SALVADOR 1999: Adolf Piquer / Vicent Salvador, «Animalogia i ironia en el realisme màgic: a propòsit de Pere Calders», *Zeitschrift für Katalanistik*, 12, 17-30.
- ROULET *et alii* 2001: Eddy Roulet *et alii*, *Un modèle et un instrument d'analyse de l'organisation du discours*, Berna, Peter Lang.
- SALVADOR 1994: Vicent Salvador, *Fuster o l'estratègia del centaure*, València, Bullent.
- SALVADOR 2002: Vicent Salvador, «Les construccions condicionals i les concessives», dins Joan Solà *et alii* (coordinadors), *Gramàtica del català contemporani*, vol. 3, Barcelona, Empúries, 2977-3025.